



شیعه و مکتب گنوسی

بررسی انتقادی انگاره شیعه پژوهان غربی

www.ketab.ir

دکتر سید رضا قائمی

سرشناسه:	قائمی، سید رضا، ۱۳۶۰ -
عنوان و نام پدیدآور:	شیعه و مکتب گنوسی: بررسی انتقادی انگاره شیعه پژوهان غربی / نویسنده: سید رضا قائمی.
مشخصات نشر:	مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی؛ پژوهشگاه قرآن و حدیث، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری:	۲۶۶ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۵۴۵-۰۶-۲
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا.
یادداشت:	یادداشت: کتابنامه.
عنوان دیگر:	بررسی انتقادی انگاره شیعه پژوهان غربی.
موضوع:	گنوستیسیسم.
موضوع:	گنوستیسیسم -- تأثیر.
موضوع:	اسلام شناسان اروپایی -- دیدگاه درباره گنوستیسیسم.
موضوع:	شیعه شناسان -- دیدگاه درباره گنوستیسیسم.
شناسه افزوده:	بنیاد پژوهشهای اسلامی.
شناسه افزوده:	پژوهشگاه قرآن و حدیث.
رده بندی دیویی:	۲۹۹/۹۲۲.
رده بندی کنگره:	BT ۱۳۹۰.
شماره کتاب شناسی ملی:	۷۷۲۷۱۵۳.
اطلاعات رکورد کتاب شناسی:	فیبا.



پژوهشگاه قرآن و حدیث
پژوهشگاه کلام اسلامی



بنیاد پژوهشهای اسلامی
آستان قدس رضوی

شیعه و مکتب گنوسی

بررسی انتقادی انگاره شیعه پژوهان غربی

دکتر سید رضا قائمی

ویراستار: مهدی انواری نسب

نمونه خوان: مصطفی جلیلیان مصلحی

حروف نگار: محمود رسولی

طراح جلد: نیما نقوی

چاپ اول: ۱۴۰۰ / ۳۰۰ نسخه، وزیری / بها: ۶۰۰,۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۰۵۱-۳۲۲۳۰۸۰۳

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

.....	سخن ناشر	۹
.....	سخن پژوهشکده	۱۱
.....	پیشگفتار	۱۵
.....	فصل اول: تفکر و آیین گنوسی؛ معرفی نظریه‌ها و آراء	۲۳
.....	۱. مکتب گنوسی	۲۳
.....	۱-۱. تعریف	۲۳
.....	۱-۲. خاستگاه مکاتب گنوسی	۲۴
.....	۱-۳. مبانی اعتقادی تفکر گنوسی	۲۸
.....	۱-۳-۱. معرفت و شناخت	۲۸
.....	۱-۳-۲. خداشناسی و هستی‌شناسی	۳۰
.....	۱-۳-۳. انسان‌شناسی	۳۴
.....	۱-۳-۴. فرجام‌شناسی و نظریه نجات	۳۶
.....	۲. اندیشه‌های پیرامونی تفکر گنوسی	۳۸
.....	۲-۱. مکتب فیثاغوری	۳۹
.....	۲-۲. مکتب هرمسی	۴۰
.....	۲-۳. فلسفه نوافلاطونی	۴۴
.....	۲-۳-۱. ویژگی‌های تفکر فلسفی فلوطین و نوافلاطونیان	۴۶
.....	۲-۳-۲. تأثیرات اندیشه‌های فلوطین	۴۸

۲-۳-۳. اندیشه های فلسفه نوافلاطونی	۵۰
۲-۳-۳-۱. خداشناسی	۵۰
۲-۳-۳-۲. انسان شناسی	۵۰
۲-۳-۳-۳. اخلاق	۵۱
۲-۳-۳-۴. ماده و شر	۵۱
جمع بندی	۵۲
فصل دوم: تفکر گنوسی و ادیان و مکاتب پیش از اسلام	۵۸
۱. یهودیت	۵۹
۱-۱. عرفان در آغاز یهودیت	۵۹
۱-۲. پیدایش عرفان عرش و تشابه آن با تفکر گنوسی	۶۱
۱-۳. پیدایش کتب مخالوت و عرفان مرکبه	۶۲
۱-۳-۱. تشابه موضوع مخالوت ها و عرفان مرکبه با تفکرات گنوسی	۶۳
۱-۴. مکتب کابالا	۶۴
۱-۴-۱. تأثیر تفکر گنوسی بر عرفان کابالا	۶۸
۲. مسیحیت	۷۰
۲-۱. تأثیر اصول گنوسی بر مسیحیت	۷۲
۲-۱-۱. رساله های پولس	۷۲
۲-۱-۲. انجیل یوحنا	۷۳
۲-۱-۳. رساله اول یوحنا	۷۴
۲-۱-۴. مکاشفه یوحنا	۷۵
۲-۲. مکاتب برجسته گنوسی مسیحی در قرون نخستین میلادی	۷۵
۲-۲-۱. مکتب بازیلیدیوس	۷۶
۲-۲-۲. مکتب مارکیون	۷۸
۲-۲-۳. مکتب والتینوس	۷۹

۲-۲-۴. مسیحیان الخسائیه	۸۰
۲-۲-۵. مسیحیت نستوری	۸۱
۲-۲-۶. مسیحیت دیصانی	۸۳
۳. دین زرتشتی	۸۴
۴. کیش مانوی	۸۵
۵. آیین مندایی	۸۸
جمع‌بندی	۹۲
الف) تأویل و باطن‌گرایی	۹۳
ب) حضور پررنگ انسان فرابشری و کارکرد او	۹۳
ج) منجی‌گرایی و نظریه نجات	۹۴
د) حضور اندیشه‌های پیرامونی تفکر گنوسی	۹۴
ه) نفی شریعت و اباحی‌گری	۹۵
و) اوراد و مسائل رازآلود	۹۵
ز) حلول و تناسخ	۹۵
فصل سوم: تفکر گنوسی در میان مذاهب اسلامی از نگاه اسلام‌شناسان غربی	۹۷
۱. انسان فرابشری و کارکرد او در دنیا	۹۸
۲. منجی‌گرایی و نظریه نجات	۱۰۴
۳. حلول و تناسخ	۱۰۷
۴. تأویل و باطن‌گرایی	۱۱۱
۵. اباحی‌گری	۱۱۷
۶. حضور تعالیم گنوسی کهن و اندیشه‌های پیرامونی آن	۱۲۰
۷. اوراد و مسائل رازآلود	۱۲۲
جمع‌بندی	۱۲۳

فصل چهارم: تفکر گنوسی و آموزه های شیعه امامی از نگاه شیعه پژوهان غربی ۱۲۵

۱. آفرینش ۱۲۶

۱-۱. مخلوق نخستین ۱۲۶

۱-۲. خلقت نوری معصومان علیهم السلام ۱۳۲

۱-۳. درخت زندگی ۱۳۴

۱-۳-۱. مفهوم درخت زندگی در آیین های گنوسی ۱۳۴

۱-۳-۲. درخت زندگی و آفرینش انسان ها در سنت شیعی ۱۳۶

۱-۴. خلقت دوگانه انسان ها ۱۳۸

۲. امامت ۱۴۰

۲-۱. ویژگی های امام ۱۴۵

۲-۲. انسان کیهانی ۱۴۸

۲-۲-۱. آموزه انسان کیهانی یا آدم علیون در مکاتب گنوسی ۱۴۸

۲-۲-۲. امام شیعی و انسان کیهانی ۱۵۰

۲-۲-۳. تعداد امامان ۱۵۴

۳. نظریه نجات و منجی گرایی ۱۵۸

۴. رجعت ۱۶۱

۵. شیعه، تفکر گنوسی و تصوف ۱۶۴

جمع بندی ۱۶۶

فصل پنجم: نقد انگاره های شیعه پژوهان غربی ۱۶۷

۱. نقد روشی ۱۶۸

۱-۱. نقد رویکرد اصالت گرا ۱۷۴

۱-۲. نقد رویکرد پدیدارشناسی ۱۷۸

۱-۳. رویکرد صحیح به مطالعات شیعی ۱۸۱

۲. نقد محتوایی ۱۸۱

- ۲-۱. تفکر گنوسی به مثابه یک آیین ۱۸۳
- ۲-۱-۱. گنوسی‌گری و باطن‌گرایی ۱۸۳
- ۲-۱-۲. عدم امکان ترسیم خط سیر تاریخی مشخص ۱۸۹
- ۲-۱-۳. نبود انسجام درونی ۱۹۰
- ۲-۲. شیعه و تفکر گنوسی ۱۹۲
- ۲-۲-۱. شیعیان تندرو و شیعیان حقیقی ۱۹۳
- ۲-۲-۲. برخورد امامان شیعه با جریان غلو ۱۹۶
- ۲-۲-۲-۱. برخورد با بیان بن سمعان ۱۹۷
- ۲-۲-۲-۲. برخورد با مغیره بن سعید ۱۹۸
- ۲-۲-۲-۳. برخورد با ابومنصور ۱۹۹
- ۲-۲-۲-۴. برخورد با ابوالخطاب ۲۰۰
- ۲-۲-۲-۵. برخورد با ابن سينا ۲۰۱
- ۲-۲-۳. برخورد اصحاب امامان شیعه علیهم‌السلام با جریان غلو ۲۰۲
- ۲-۲-۴. آیا غالیان شیعه گنوسی بودند؟ ۲۰۸
- ۲-۲-۵. تطور عقاید و آموزه‌ها ۲۱۳
- ۲-۲-۵-۱. ارتباط صوفیه و تفکر گنوسی ۲۱۴
- ۲-۲-۶. رویکرد ناصواب به احادیث اسلامی ۲۱۶
- ۲-۲-۶-۱. وجود تناقضات درونی ۲۱۷
- ۲-۲-۶-۲. وجود نظریات بدیل دیگر در میان اسلام‌شناسان ۲۱۹
- ۲-۲-۶-۳. استفاده از پیش‌فرض‌های اثبات‌نشده ۲۱۹
- ۲-۲-۷. تطابق نداشتن آموزه‌های شیعه با مکاتب دیگر ۲۲۰
- ۲-۲-۷-۱. خلقت نوری در مکتب تشیع و دیگر مکاتب ۲۲۱
- ۲-۲-۷-۲. امام شیعی و انسان کامل ۲۲۶
- ۲-۲-۷-۳. مهدویت و رجعت در شیعه و موعودگرایی در دیگر مکاتب ۲۳۱

سخن ناشر

عن عبد السلام بن صالح الهروي قال: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرضا عليه السلام يقول: رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْبَبَ أَمْرَنَا. فَقُلْتُ لَهُ: وَكَيْفَ يُحِبُّ أَمْرَكُمْ؟ قَالَ: يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ، فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا^۱.

حمد و سپاس بی حد خداوند بزرگ و دانا را سزد که غایت آفرینش انسان را معرفت و عبودیت ذات مقدس خود قرار داد و فرمود: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾^۲. درود بر پیامبران الهی، به ویژه حضرت خاتم النبیین، محمد مصطفی ﷺ که با تزکیه و تعلیم کتاب و حکمت، زمینه ساز تحقق این هدف متعالی شدند، و سلام بر امامان معصوم علیهم السلام، به خصوص عالم آل محمد ﷺ، حضرت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام که ستارگان پر فروغ آسمان معرفت و عبودیت اند و راهنمایان بشر در صراط مستقیم معرفت و بندگی، و رحمت خدا بر عالمان و پژوهشگرانی که در طول تاریخ با فراگیری و نشر علوم و معارف اسلامی به احیای امر امامت و ولایت پرداخته و مردم را با زیبایی های فرهنگ اصیل اهل بیت علیهم السلام آشنا ساخته اند.

بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی بر اساس نگاه ژرف تولیت فقید این آستان ملک پاسبان به دستور معظم له در سال ۱۳۶۳ تأسیس شد و با الهام از منویات

۱. عیون اخبار الرضا علیه السلام ج ۱، ص ۳۰۷؛ از امام رضا علیه السلام شنیدم که می فرمود: خدا رحمت کند کسی که امر ما را زنده کند. عرض کردم: امر شما را چگونه زنده کند؟ فرمود: علوم ما را فراگیرد و به مردم بیاموزد، که اگر مردم زیبایی های کلام ما را بدانند از ما پیروی خواهند کرد.
۲. ذاریات، ۵۶: «و جن وانس را نیا فریدم مگر برای آنکه مرا بپرستند».

رهبر کبیر انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی علیه السلام و دیدگاه‌های حکیمانه خلف صالح ایشان، مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای (مد ظله العالی)، و رهنمودهای تولیت معزز، با تشکیل گروه‌های پژوهشی و استفاده از نخبگان حوزه و دانشگاه، در راستای تأمین نیازهای فرهنگی جامعه و نظام اسلامی و نسل جوان و زائران بارگاه منور رضوی، به پژوهش و نشر علوم و معارف اسلامی نبوی و سیره اهل بیت عصمت علیهم السلام پرداخته و به فضل الهی به توفیقات ارزنده‌ای دست یافته است.

وقوع انقلاب اسلامی در ایران پژوهشگران بسیاری را در غرب به سوی مطالعات شیعی سوق داد و باعث شد آن‌ها با نگاه و روش‌های جدید به باورهای شیعه و به خصوص آموزه‌های اعتقادی آن توجه کنند. از آنجا که شیعه پژوهان غربی فارغ از دغدغه‌های ماورائی، اعتقادات شیعه را مورد کاوش قرار می‌دادند، درصدد بررسی میزان تأثیرپذیری شیعه و آموزه‌های آن از مکاتب فکری و باورهای جوامعی که در آن ظهور و گسترش یافته بود نیز برآمدند. یکی از این مکاتب که از نگاه شیعه‌شناسان غربی تأثیر فراوانی بر عقاید شیعه داشت، تفکر گنوسی و اندیشه‌های پیرامونی آن بود. تفکر گنوسی به مجموعه مکاتبی اطلاق می‌شود که در قرن‌های اول و دوم پیش از میلاد و اول تا سوم بعد از میلاد در بین النهرین، سوریه، مصر و فلسطین وجود داشت و بر پایه تفکرات باطنی و مدد از انسانی مافوق طبیعی به دنبال نجات انسان‌ها بود.

پژوهش حاضر بعد از معرفی دقیق گروه‌های گنوسی و عقاید آن‌ها به بیان دیدگاه شیعه پژوهان غربی در باب تأثیرپذیری شیعه از تفکر گنوسی خواهد پرداخت و در نهایت این دیدگاه غربیان را نقد خواهد کرد.

بنیاد پژوهش‌های اسلامی
آستان قدس رضوی